

Koszt budowy tzw. Obszaru Warownego „Śląsk” Cz. 1. Ogół kosztów

Łukasz Drzensła

31.07.2022 r.

Fot. 01. Schron artylerii w p.o. „Szyb Artura” ma zdecydowanie prostszą budowę niż jego starszy brat z p.o. „304,7”. Niemalże identyczna preliminowana kwota na oba dzieła sugeruje wprowadzenie zmian w projekcie. Fot. Jarosław Ptaszkowski.

Całkowity koszt budowy fortyfikacji Górnego Śląska nie jest znany, jednakże odnalezione w zbiorach Centralnego Archiwum Wojskowego dokumenty pozwalają choć częściowo przybliżyć jego obraz, wciąż dalece niepełny. Dodatkowo należy mieć na uwadze fakt, że preliminowane na budowę kwoty często ulegały zmianie. Niewykluczone, że w wielu przypadkach widniejąca w dokumencie liczba została zmieniona następnym, aczkolwiek już autorowi nieznanym pismem. Zatem opracowanie skupia się na znanych kosztach podawanych w dokumentach z wyraźnym wskazaniem zmian preliminowanych kwot i nieścisłości wynikających z niepełnego zasobu źródeł. Najwięcej znanych dokumentów dotyczy pierwszych lat budowy, toteż grają one w opracowaniu pierwsze skrzypce.

Trudne początki

W wyniku inicjatywy oraz zaangażowania gen. dyw. Leona Berbeckiego w 1933 r. przystąpiono do budowy fortyfikacji punktu oporu „304,7”¹. Należy mieć na uwadze, że umocnienia te miały za zadanie obronę przed stosunkowo słabą Reichswehrą bądź też ewentualną odsieczą dla

niemieckiego powstania na polskim Śląsku.ⁱⁱ Na ich formę miał wpływ jeszcze jeden bardzo istotny czynnik – wielki kryzys, który wymusił na fortyfikatorach liczne oszczędności. Sprawił on także, że spojrzenie na koszty budowy umocnień przez pryzmat dzisiejszych wskaźników może być niemiarodajne. Jednakże aby złapać punkt odniesienia do dzisiejszych cen warto wspomnieć, że zgodnie ze statystykami z lipca 1932 r., cena 1 kg chleba żytniego wynosiła średnio 0,418 zł.ⁱⁱⁱ

Punkt oporu „304,7”

W lipcu 1933 r. płk. Jan Sadowski przedłożył Inspektorowi Armii gen. Berbeckiemu przybliżony ogólny kosztorys fortyfikacji stałych na Górnym Śląsku z rozbiciem na poszczególne punkty oporu oraz lata, w których ich budowa miała być realizowana. Punkt oporu 304,7 miał zostać wybudowany częściowo w 1933 r, a dokończyć go miano w 1934 r. Na ten cel przeznaczono łącznie 406.750 zł. Planowano wybudować siedem schronów bojowych, w tym pięć po 45.000 zł każdy, jeden za 50.000 zł, a jeden za 51.000 zł. Schrony za 45.000 zł to niewątpliwie obiekty bojowe z jedną kopułą pancerną. 50.000 zł i 51.000 zł to koszty budowy schronu z dwiema kopułami i schronu artylerii, jednakże trudno orzec która cena przypada na który obiekt. Planowano także budowę dziewięciu obiektów pozornych, na które jednak nie preliminowano żadnych kwot. Koszt wykupu działek pod budowę obiektów bojowych miał wynieść 17.500 zł, a pod budowę obiektów pozornych 11.250 zł. Koszta administracyjne szacowano na 15% całości i miały wynieść 52.000 zł. Należy zwrócić uwagę, że kosztorys nie uwzględnia budowy koszar, a obiektów pozornych nigdy nie wykonano.

Fot. 02. Schron artylerii w p.o. „304,7” otrzymał skomplikowaną bryłę dla jak najlepszego zamaskowania. Fot. Łukasz Drzensła.

Punkt oporu „Szyb Artura”

Drugi najstarszy po „304,7” - punkt oporu „Szyb Artura” miał kosztować 571.000 zł. Planowano budowę dziewięciu schronów po 45000 zł każdy oraz jednego schronu za 51.000 zł. Nietrudno zauważyć, że droższym obiektem był schron artyleryjski. Jednakże wątpliwości budzi wysokość kwoty. Wynosi ona tyle samo co najdroższy obiekt w p.o. „304,7”. Jeśli założyć, że i w tamtym wypadku 51.000 zł to koszt budowy schronu artylerii, to kwota przeznaczona na schron w p.o. „Szyb Artura” wydaje się znacznie zawyżona. Wszakże to obiekt w p.o. „304,7” jest znacznie większy i posiada dwie kopuły, w tym jedną bojową, której koszt należy szacować na 12.800 zł.^{iv} Rodzi się zatem pytanie, co w schronie p.o. „Szyb Artura” było tak drogie, że spowodowało wyrównanie się kosztów? Prawdopodobnie, podobnie jak w punkcie oporu „Bobrowniki”, pierwotnie planowano budowę schronu o diametralnie różnej konstrukcji, być może z kopułą bojową. Jest to także kolejny fakt świadczący o trudnościach w przedstawieniu kosztów tego, co faktycznie wybudowano. Na wykup działek dla punktu oporu przeznaczono 40.000 zł, a na koszty administracyjne 75.000 zł.

Punkt oporu „Bobrowniki”

Kosztorys punktu oporu „Bobrowniki” jest najmniej miarodajny, ponieważ zakładał wykonanie jedynie sześciu schronów oraz realizację całości prac budowlanych w 1935 r. Finalnie wybudowano 11 dzieł, a odbyło się to w roku 1936. Zakładano budowę pięciu schronów po 45.000 zł każdy oraz jednego obiektu za 70.000 zł. Droższym schronem miał być niewątpliwie schron artylerii, który w zachowanym pierwotnym planie projektowym^v ma zaznaczone kierunki ognia zarówno na północ, jak i na południe. Tak założone możliwości ogniowe pociągały za sobą pewne konieczne rozwiązania konstrukcyjne. Schron musiał znajdować się w bardzo eksponowanym miejscu, zatem pożądane byłoby zwiększenie grubości ścian. Co więcej, plan nie zakładał budowy koszar, zatem w schronie musiałyby zostać zapewnione niezbędne zaplecze socjalne dla obsady, zapewne licznej. Być może pierwotnie planowano schron jako dwukondygnacyjny. Co ciekawe, planowano wykupić 12 działek, czyli więcej niż zakładana liczba obiektów, w tym sześć o powierzchni ¼ ha oraz sześć o powierzchni 1/8 ha. Łączny koszt działek miał wynieść 22.500 zł. Koszta administracyjne miały wynieść 45.000 zł.

Fot. 03. Schron nr 3, p.o. „304,7”. Kopuła pancerna stanowiła prawie 30% kosztu budowy schronu. Fot. Łukasz Drzensła.
Fot. 04. Schron nr IV, p.o. „Szyb Artura”. Stan w 1997 r. Fot. Marcin Dudek.

Koszary ufortyfikowane

Warto zauważyć, że zarówno w przypadku p.o. „Szyb Artura” jak i „Bobrowniki” nie podano kosztu budowy koszar. Pismo opatrzone jest za to wtórnym komentarzem o kosztach budowy

koszar dla jednej kompanii w p.o. „304,7”. Wskazuje to, że koszary nie były pierwotnie w ogóle planowane, a gdy już zdecydowano się na ich budowę, to jedynie w Dąbrówce. Decyzje o budowie koszar ufortyfikowanych w p.o. „Szyb Artura” i „Bobrowniki” musiały zatem zapaść znacznie później.

Prace wodne

Kosztorys uwzględnia również zorganizowanie zabagnienia na rzece Brynicy poprzez budowę jazu. Preliminowano na ten cel 60.000 zł, jednakże jak wiadomo, finalnie zbiornik wraz z jazem wybudowano ze środków cywilnych.^{vi}

Kredyty na poszczególne lata

W 1933 r. planowano wybudować część p.o. „304,7”, na co w sierpniu gen. bryg. Janusz Gąsiorowski przekazał gen. Zającowi kwotę 199.000 zł, o 1.000 zł mniej niż przewidywał kosztorys. Za tę kwotę wybudowano schrony nr 1 (I, w nawiasach numeracja projektowa), 3 (III) i 5 (IV). Nieznane są ostateczne kwoty preliminowane w danych latach na budowę p.o. „Szyb Artura” i „Bobrowniki”, kosztorys podaje jedynie, że w 1934 roku planowano zakończyć budowę p.o. „304,7” oraz zacząć budowę p.o. „Szyb Artura”, a także wybudować jaz na Brynicy. Na ten cel planowano przeznaczyć 600.000 zł. W 1935 r. planowano zakończyć budowę p.o. „Szyb Artura” oraz zacząć i zarazem zakończyć budowę p.o. „Bobrowniki”. Pokryć miała to kwota 600.000 zł. Całość początkowego etapu budowy tzw. Obszaru Warownego miała kosztować 1.400.000 zł.^{vii}

Fot. 05. Schron nr 8, p.o. „Bobrowniki”, Fot. 06. Schron pozorny. Fot. Łukasz Drzensła. najprawdopodobniej nieujęty w pierwotnym projekcie. Fot. Łukasz Drzensła.

Oszczędności

Na tym jednak nie koniec. Wojsko szukało oszczędności na wszelkie sposoby. Przykładem jest pismo z września 1934 r., w którym gen. Zając informuje gen. Berbeckiego, że sporą oszczędnością byłaby dzierżawa zamiast wykupu gruntu pod budowę p.o. „Szyb Artura”. Rok dzierżawy 1 ha miał kosztować 15 zł, a koszt wykupu 1 ha 1.800 zł.^{viii} Wskazuje to, że we wrześniu 1934 r. budowa p.o. „Szyb Artura” nie została rozpoczęta. Gen. Zając informował także gen. Berbeckiego, że dalsze prace są niemożliwe jeśli nie zostaną przyznane kolejne kredyty. Wskazuje to na duże problemy finansowe związane z budową fortyfikacji Górnego Śląska.

Fot. 07. Schron Dowodzenia obecnie. Mimo znacznych nakładów finansowych na rewitalizację został potraktowany jako zabytek jedynie z nazwy. Zamiast wyburzyć obskurną powojenną poternę lichej konstrukcji odkopano ją do połowy, przez co nie tylko nie przywrócono elewacji przedwojennego wyglądu, ale także zaburzono obraz powojennej adaptacji (stanowiącej wszakże element historii obiektu) poprzez odsłonięcie poterny. Co więcej, ściany pokryto anti-maskowaniem o kolorach i kształtach plam zupełnie rozbieżnych z faktycznym stanem historycznym. Fot. Łukasz Drzensła.

Koszta eksploatacji

W tym samym piśmie gen. Zająć informował gen. Berbeckiego o kosztach utrzymania istniejących już fortyfikacji. Przykładowo, opał, światło, smary, materiały do konserwacji oraz opłacenie technika dla utrzymania p.o. „304,7” kosztowało 4.000 zł. Nie podano okresu, za jaki była to kwota.

Rok 1938/1939

Więcej szczegółowych dokumentów dotyczących kosztów budowy Obszaru Warownego z początkowego okresu nie jest znanych, pojawiają się jedynie szczątkowe informacje, jak kwestia problemów finansowych związanych z budową schronu artyleryjskiego w p.o. „304,7”.^{ix} Następnym szczegółowym dokumentem informującym o kosztach budowy fortyfikacji na Górnym Śląsku jest pismo z dnia 24.01.1938, w którym przedstawiono gen. Berbeckiemu zaakceptowane przez Generalnego Inspektora Sił Zbrojnych kredyty na rozbudowę i utrzymanie umocnień w sezonie 1938/1939. Na obiekty na rzece Brynicy przeznaczono 150.000 zł. Prawdopodobnie już w 1938 r. planowano pozycję wysuniętą, tzw. czatę, którą ostatecznie zrealizowano w 1939 r. z wykorzystaniem połowych schronów żelbetowych. Schron dowództwa miał kosztować 100.000 zł. Omawiany preliminarz to także ostateczny dowód na datowanie tego obiektu, zamykający trwającą od lat dyskusję na temat tego, czy wybudowano go w 1937 czy 1938 r. Z kolei na schrony pozorne

przeznaczono 300.000 zł, o czym szerzej poniżej. Planowano także ulepszenie wentylacji w p.o. „304,7” oraz „Szyb Artura”, a także zamontowanie piorunochronów w p.o. „Bobrowniki”. Całość ulepszeń miała kosztować 468.000 zł. W tym samym okresie planowano także położenie kabli do łączności telefonicznej, której koszt instalacji miał wynieść 500.000 zł. Na maskowanie obiektów przeznaczono 10.000 zł, a na „rep. p.o. art” (być może chodzi o repetytor punktu obserwacyjnego artylerii) - 1.000 zł. Oprócz budowy fortyfikacji planowano wykończyć umocnienia wybudowane w poprzednim programie rozbudowy, tj. 1937/1938. Ten cel miał pochłonąć 1.000.000 zł. Niszczenia miały kosztować 358.000 zł, a prace innego rodzaju 20.000 zł. Łącznie ze studiami terenowymi na kwotę 13.600 zł koszt programu 1938/1939 wynosił 2.920.600 zł. Ten sam dokument podaje także, że prace na rzekach Liswarta i Jamna miały kosztować odpowiednio 24.000 i 3.000 zł.^x

Obiekty pozorne

Kwestię schronów pozornych doprecyzowuje dokument z dnia 21.05.1938 r., w którym Szef Oddziału III Sztabu Głównego płk. Jaklicz informował płk. Sadowskiego, że kredyt na budowę schronów pozornych w latach 1938-1939 przyznany w wysokości 300.000 zł nie może zostać przekroczony.^{xi} Wskazuje to, że najprawdopodobniej płk. Sadowski chciał rozszerzyć program budowlany i szukał dodatkowych funduszy.

Epilog

Choć całkowity koszt budowy tzw. Obszaru Warownego „Śląsk” nie jest znany i trudny do oszacowania, podane w opracowaniu dane pozwalają poznać choć skrawek finansowego aspektu jego budowy i choć uchwycić zarys obrazu, jak ogromny był to koszt. Część druga opracowania będzie stanowiła studium przypadku na podstawie dokumentów projektowych Odcinka „Częstochowa”, które pozwolą choć przybliżyć koszty związane z budową jednego schronu.

Serdecznie dziękuję Szymonowi Kucharskiemu za otrzymane dokumenty, bez których powstanie tego opracowania nie byłoby możliwe.

- i Drzensła Łukasz. (2022). *Najstarsze śląskie schrony bojowe punkt oporu 304,7*. (s. 93). W: *Infort 2020*
- ii Kucharski Szymon. (2016). *Obszar Warowny "Śląsk" cz. 1. Historia* (s. 10). W: *Wielki Leksykon Uzbrojenia. Wrzesień 1939: Tom 94*. Warszawa: Edipresse Polska S.A.
- iii Ferber Marja. *Piekarstwo w Krakowie*. (s. 55). Kraków 1934.
- iv Kopyły zawarte w projektach schronów dla Odcinka „Częstochowa” miały kosztować 12.800 zł (za. CAW, sygn. CAW, sygn. 302.4.2091). Koszt kopył dla p.o. „304,7” należy szacować na podobny lub większy, ponieważ nie występuje w nich tak znaczna zmiana grubości jak w we wspomnianym projekcie.
- v CAW, sygn. 302.4.2091
- vi Sadowski Jerzy. (2017). *Obszar Warowny "Śląsk" cz. 2. Fortyfikacje* W: *Wielki Leksykon Uzbrojenia. Wrzesień 1939: Tom 107*. (s. 9). Warszawa: Edipresse Polska S.A.
- vii CAW, sygn. 302.4.2090
- viii CAW, sygn. 302.4.2091
- ix Drzensła Łukasz. (2022). *Najstarsze śląskie schrony bojowe punkt oporu 304,7*. W: *Infort 2020*
- x *Plan prac terenowych i wodnych oraz preliminarz rozdziału kredytów na rok 1938/39 r.* CAW, sygn. I.302.4.1809
- xi *Schrony pozorne na pozycji umocnionej Górnego Śląska*. CAW, sygn. I.302.4.2123